

УДОСКОНАЛЕННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУ: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

В. УСТИМЕНКО

*доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України,
директор Інституту економіко-правових
досліджень НАН України,
заслужений юрист України*

Останні роки демонструють необхідність зміцнення національної економіки у контексті її інтеграції в систему світових господарських зв'язків. Зазначене обумовлюється шокуючими показниками рівня економічного розвитку країни. За роки незалежності валовий внутрішній продукт (далі — ВВП) України зменшився на 35 %. Світовий банк визнав таке зниження рівня ВВП найгіршим результатом за останні 24 роки. Із 116 країн, які показали статистику ВВП за 1991–2014 рр., він зменшився лише у п'яти випадках. Україна випередила в цьому «рейтингу» Молдову (-28 %), Грузію (-15,4 %), Зімбабве (-2,3 %), Центральноафриканську республіку (-0,94%). У всіх інших країнах показник ВВП демонстрував зріст [1]. У цих умовах правові засади стимулювання економіки, створення сприятливого інвестиційного клімату мають важливе значення. Іноземні інвестори, міжнародні інституції неодноразово звертали увагу влади і суспільства на необхідність забезпечення ефективного судочинства, особливо в економічній сфері, зменшення корупційних проявів. Саме в цьому напрямку рухається законодавча робота, одним із основних здобутків

якої є прийнятий Верховною Радою України у першому читанні проект Господарського процесуального кодексу України (далі — ГПК України).

Метою статті є здійснення з наукових позицій економіко-правової оцінки запропонованих змін до ГПК України із виявленням недоліків та переваг законодавчих новацій.

Деякі питання удосконалення господарського процесу у своїх працях розглядали В. Мамутов, Л. Ніколенко, О. Подцерковний, Б. Поляков, В. Резнікова, Т. Степанова, В. Щербина та ін. Утім, поза увагою залишилися питання визначення перспектив розвитку вітчизняного господарського процесуального законодавства у світлі останніх законодавчих новел, що зумовлює потребу у проведенні подальших досліджень.

Здійснення правосуддя в економічній сфері має, як вбачається, забезпечити дотримання правового господарського порядку, упорядкувати економічні відносини шляхом напрацювання судовими органами єдиної практики правозастосування, захистити насамперед права суб'єктів господарювання, а також інших осіб, які беруть участь у судовому процесі. Зазначене є части-

ною, елементом правового господарського порядку, передбаченого ст. 5 ГПК України, суспільного господарського порядку, який розглядався у працях Г. Знаменського, і якому рівною мірою підпорядковуються всі учасники господарських відносин [2]. Таким чином, господарський процес повинен сприяти розвитку економічної системи держави, що нині є вельми актуальним, з огляду на наведені вище показники ВВП.

У зв'язку з цим можна говорити про взаємообумовленість рівня розвитку економічної системи держави і судової системи.

Зокрема, з одного боку, без матеріальної основи, фінансового забезпечення неможлива робота судової системи. Адже у протилежному разі виникають загрози поширення корупційних проявів та, як наслідок, посилення невдоволення суспільства. З другого боку, низький якісний рівень здійснення судочинства в економічній сфері дезорієнтує суб'єктів господарювання, вносить дисбаланс у систему економічних відносин, «відлякує» інвесторів, як іноземних, так і вітчизняних (що ми зараз спостерігаємо на власному досвіді). Не випадково однією з основних вимог, що висувалися Україні її партнерами із країн Європи, США, а також із числа міжнародних інституцій, було реформування господарського судочинства. Перший крок на цьому шляху вже зроблено — відбувся відкритий конкурс із формування складу вищої судової інстанції країни — Верховного Суду, але його функціонування без чіткої регламентації процесу є неможливим.

Розміщений на сайті Верховної Ради України проект ГПК України, підготовлений до другого читання, являє собою модернізовану версію чинного кодексу, прийнятого 1991 р. Він досить суттєво доповнений новими правовими конструкціями, які раніше були невідомі цьому виду процесу. Зокрема, вводить-

ся наказне провадження та визначається його процедура. Проблеми наказного провадження були відомі ще в давньоримські часи. У XIX ст. у деяких країнах Європи з'явилися інститути стягнення за безспірними документами. Наказне провадження існувало і в дореволюційній Росії. В Українській Радянській Соціалістичній Республіці спонукальне виконання було закріплене в Цивільному процесуальному кодексі 1923 р., після чого було передано нотаріату.

У господарському процесі наказне провадження дасть змогу прискорити розгляд подальших справ, стягнення досить невеликих сум, які здебільшого стосуються діяльності малого та середнього бізнесу, надати імпульсу пришвидшення виробничих процесів, зменшити витрати часу на захист прав і законних інтересів осіб, які використовують такий засіб вирішення спору.

Позитивним є запровадження і розширення у проекті ГПК України використання сучасних засобів фіксування, обробки, передачі інформації. Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система дасть можливість реєструвати всі документи, що надходять до судових органів, визначати суддю чи колегію суддів із розподіленням обов'язків, обліковувати документи, проводити відеоконференції в судовому засіданні, направляти зацікавленим особам рішення, ухвали, інші документи в електронній формі, формувати електронну судову справу і в такому вигляді її розглядати. Функціонування «електронного суду» зробить більш оптимальним взаємодію з судовими органами суб'єктів господарювання, інших осіб, задіяних у процесі розгляду справ, спростить і пришвидшить документообіг, зменшить витрати на оформлення, пересилання, отримання судової документації. У цьому контексті, враховуючи саме специфіку розгляду спорів у сфері господарювання, можна

не погодитися із зауваженнями Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, в якому зазначено, що через низький рівень матеріального забезпечення населення, відсутність належного телекомунікаційного оснащення, громадяни і надалі звертатимуться до суду у «паперовій формі» [3]. Суб'єкти господарювання, які є сторонами в судових справах, у своїй більшості вже досить давно є користувачами електронних засобів зв'язку, в електронній формі здають звіти в органи державної фіскальної служби, беруть участь в електронних торгах тощо. Отже, зазначена позиція не є для них на заваді.

Проект ГПК України містить ще низку положень, які можуть позитивно вплинути на врегулювання відносин у процесі підготовки, проведення судових засідань, ухвалення рішень, їх виконання.

Водночас у проекті спеціалізованого нормативного акта є певні суперечності та неузгодженості, зокрема з Конституцією України. Згідно зі ст. 8 Основного Закону в нашій країні визнається і діє принцип верховенства права, одним із найважливіших елементів якого є принцип юридичної визначеності. Відповідно до цього принципу норми законодавства мають бути чіткими, якісними і недвозначними. Про це йдеться у рішеннях Конституційного Суду України (далі – КСУ) від 22 вересня 2005 р. № 5-рп, від 29 червня 2010 р. № 17-рп, від 11 листопада 2011 р. № 10-рп. Однак всупереч цьому принципу текст проекту ГПК України містить формулювання: «у випадках, передбачених цим кодексом», «у випадках, передбачених законом», «виняткові випадки», «завчасно», «суттєво ускладнити», «справи незначної складності», «об'єднана палата», «значний суспільний інтерес» тощо. Не повною мірою відповідають вимогам ст. 19 Конституції України положення проекту про наділення суду

широкими дискреційними повноваженнями на що, до речі, звертало увагу в своїх зауваженнях Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради України [4].

Враховуючи усталені та нещодавно внесені зміни в Основний Закон, доречно звернути увагу ще на деякі аспекти їхньої реалізації.

У частині 4 ст. 124 Конституції України передбачено, що народ бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Натомість у проекті ГПК України такий інститут взагалі не передбачений. Вбачається, що у цій частині положення проекту потребують доопрацювання.

До компетенції господарських судів передбачається і надалі відносити розгляд справ про приватизацію (мабуть, і про зворотні процеси – націоналізацію як дієвий правовий засіб, який, на жаль, не знайшов належного відображення у проекті ГПК України) найбільших об'єктів, комплексів, що належать саме народу України. Уряд нещодавно оприлюднив інформацію про приватизацію пакетів акцій таких великих банківських структур, як «Ощадбанк», «ПриватБанк» (до речі, 56 % банківської системи нині перебуває у власності держави, чи, як вказує Конституція України, – у власності Українського народу). Суперечки щодо проведеної націоналізації «ПриватБанку» вже почалися. Подано перші позови, а народ України, всупереч конституційних приписів, відсторонений від цих процесів! Конструкція дійсно дивна – участь народу у вирішенні долі окремої особи, яка здійснила кримінальне правопорушення, передбачена, а у справах, які стосуються кожного, – ні. За отримання у власність «ПриватБанку» народ України сплатив 116,8 млрд гривень, а наприкінці 2016 р. «докапіталізував» ще на 38,565 млрд грн [5]. І отримав 3,4 млрд грн збитку (станом на травень поточного року)! [6]. Здається, що долучення до судочинства в подібних

справах присяжних є нагальним завданням, яке постає перед державою та народом України! Як і інша конституційна норма, поки що не реалізована в законодавстві, щодо залучення до суддівського корпусу представників не юридичних професій (ч. 4 ст. 127 Конституції України). Світовий досвід доводить, що в умовах високоспеціалізованого розподілу праці, ускладнення суспільних відносин підвищується вага спеціальних знань, носієм яких є спеціалісти у різних сферах діяльності, зокрема господарської (економічної); свідчить про широке залучення до розгляду судових справ представників різних професій і кваліфікацій задля успішного вирішення спорів. Вбачається, що вже настав час врахувати у процесі реформування господарського судочинства кращий світовий досвід і забезпечити реалізацію конституційних норм.

Незважаючи на наявний у проекті ГПК України розділ VI «Судовий контроль за виконанням судових рішень», нереалізованою, на нашу думку, є конституційна норма щодо забезпечення контролю суду за виконанням судового рішення (ст. 129¹ Конституції України). Аналіз змісту зазначеного розділу дає можливість дійти висновку про його спрямованість на регулювання лише відносин щодо виконання рішення суду. Всі інші рішення законодавець залишає поза увагою. Не в останню чергу це впливатиме на рівень виконання судових рішень, який станом на тепер не перевищує 15 %. І це в той час, коли у країнах Європи рівень виконання судових рішень становить 70 % [7].

Додатково можна виявити низку недоліків, які супроводжують сам процес розробки проекту ГПК України. По-перше, відповідно до Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» не було проведено відстеження результативності чинного ГПК України, виявлено його недоліків, роз-

глянуто альтернативних способів усунення таких недоліків (у разі їх наявності). На підставі цього виникає логічне запитання: чи були недоліки такими вагомими і чи були вони взагалі? Це залишається невідомим. Фактом є лише недотримання встановленої законодавством процедури. Поза увагою залишилася ще одна важлива обставина. Зокрема, за час свого існування ГПК України був змінений близько 80 разів, понад 10 разів КСУ надавав офіційне тлумачення окремих його положень. Тобто кодекс пройшов випробування часом, «відточувався» з огляду на практичні і теоретичні проблеми, які виникали під час його застосування. Яка доля цих змін і тлумачень? Питання поки що без відповіді.

Викликає подив «революційний» підхід до механізму внесення змін, коли від першої до останньої літери весь кодекс викладається у новій редакції. При цьому чи можна казати про кардинальні зміни всього законодавчого масиву? Звісно, ні. За наявними оцінками, практично 65–70 % «правової матерії» було «розпорошено» по збільшеному тексту проекту, зміненому не за суттю, а за порядком викладення тексту законопроекту. І це вже робить проблематичним застосування тих же рішень КСУ.

Європейська правова традиція дотримується інших підходів. Зокрема, у текстах кодексів Франції, ще прийнятих Н. Бонапартом, досі вносяться зміни. Такі ж підходи панують у Німеччині, Австрії та інших країнах із розвинутою економікою та правовою системою. Сталість законодавчого масиву, пріоритет якісних змін над кількісними є відмінними ознаками правових систем більшості розвинутих країн світу, що має знайти вияв у вітчизняному законодавстві.

Звісно, на особливу увагу заслуговує фактично встановлена проектом ГПК України адвокатська монополія на представництво інтересів сторін у гос-

подарському процесі. Таким механізмом нівелюється роль юридичної служби суб'єкта господарювання, органів державної влади та місцевого самоврядування, яка, в кращому випадку, буде виконувати «чорнову роботу», для адвокатської контори, адвоката. Реалізація цього задуму призведе до збільшення витрат на представницькі судові функції і, як наслідок, включення їх до собівартості продукції, послуг, збільшення бюджетних витрат на сплату послуг адвокатів. У підсумку заплатити за це доведеться громадянам України у вигляді збільшених цін на товари, послуги, податкових відрахувань тощо. Звісно, це створить підґрунтя для збільшення цін на послуги адвокатів. Монопольне становище завжди провокує маніпуляції з цінами. У зв'язку з цим не можна не погодитися із Р. Познером, який довів, що підвищення попиту на ринку юридичних послуг спричиняє різке зростання ціни [8]. До транзакційних витрат теж повинні бути віднесені суттєво збільшені судові витрати. Повернення їх, у разі «перемоги» в судовому протистоянні, потребує досить тривалого часу. Серед транзакційних витрат важливе місце займають строки вирішення господарських спорів, які у проекті ГПК України є значно збільшеними. Зокрема, передбачається, що суд має розпочати розгляд справи по суті не пізніше ніж через 60 днів із

дня відкриття провадження у справі, а у випадку продовження строку підготовчого провадження — не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку. Запропоновано також норму, яка встановлює, що суд розглядає справу по суті протягом 30 днів із дня початку розгляду справи по суті (частини 1 та 2 ст. 196). Водночас чинний ГПК України закріплює норму про те, що спір має бути вирішено господарським судом у строк не більше двох місяців від дня одержання позовної заяви (ч. 1 ст. 69).

Отже, резюмуючи наведене вище, можна дійти висновку, що запропонована нова редакція ГПК України містить окремі положення, які за своїм змістом є досить прогресивними та здатні справити позитивний вплив на здійснення господарського судочинства. Небезпеку для сталого розвитку економіки держави становлять положення законопроекту, які певною мірою суперечать нормам Конституції України та нівелюють вже апробований протягом десятиліть позитивний досвід провідних зарубіжних країн у сфері побудови системи процесуального законодавства. Вбачається, що прийняття нової редакції ГПК України має врахувати також вимоги Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності».

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. *Кораблін С.* Велика депресія України / С. Кораблін [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://dt.ua/macrolevel/velika-depresiya-ukrayina-.html>
2. *Знаменський Г.* Господарське право України: сучасний стан та перспективи / Г. Знаменський // *Юридична Україна*. — 2015. — № 10–12. — С. 91–97.
3. *Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів* : проект Закону України від 23 березня 2017 р. № 6232 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415
4. *Висновок* головного науково-експертного управління Верховної Ради України до Проекту Закону про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів від 23 березня 2017 р. № 6232 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415
5. *Докапіталізація «ПриватБанку»*: Кабмін доручив Мінфіну випустити ОВДП майже на 40 мільярдів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://economics.unian.ua/stockmarket/1996001-dokapitalizatsiya-privatbanku-kabmin-doruchiv-minfinu-vipustiti-ovdp-mayje-na-40-milyardiv.html>

6. АУБ: Приватбанк у травні зафіксував збиток 3,4 млрд грн [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://finbalance.com.ua/news/AUB-Privatbank-u-travni-zafiksuvav-zbitok-338-mlrd-hrn>
7. *Минюст*: рішення судів України виконуються тільки на 15 процентів [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://replyua.net/news/72124-minyust-resheniya-sudov-ukrainy-vypolnyayutsya-tolko-na-15-procentov.html>
8. *Познер Р. А.* Економічний аналіз права / Р. А. Познер ; пер. з англ. С. Савченко. — Харків : Акта, 2003. — 862 с.

REFERENCES

1. Korablin S. Velyka depresiia Ukrainy [Great Depression of Ukraine]. Available at: https://dt.ua/macrolevel/velika-depresiya-ukrayina_.html
2. Znamenskyi H. Hospodarske pravo Ukrainy: suchasnyi stan ta perspektyvy [The economic law of Ukraine: the current state and prospects], *Yurydychna Ukraina*, 2015, no. 10–12, pp. 91–97.
3. Pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv: proekt Zakonu Ukrainy vid 23 bereznia 2017 r. № 6232 [On amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Proceedings of Ukraine and other legislative acts: Draft Law of Ukraine dated March 23, 2017, № 6232]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415
4. Vysnovok holovnoho naukovo-ekspertnoho upravlinnia Verkhovnoi Rady Ukrainy do Proektu Zakonu pro vnesennia zmin do Hospodarskoho protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Tsyvilnogo protsesualnogo kodeksu Ukrainy, Kodeksu administratyvnoho sudochynstva Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv vid 23 bereznia 2017 r. № 6232 [The conclusion of the Main Scientific and Expert Department of the Verkhovna Rada of Ukraine to the Draft Law on Amendments to the Commercial Procedural Code of Ukraine, the Civil Procedural Code of Ukraine, the Code of Administrative Legal Proceedings of Ukraine and other legislative acts dated March 23, 2017 № 6232]. Available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61415
5. Dokapitalizatsiia «PryvatBanku»: Kabmin doruchyv Minfinu vypustyty OVDP maizhe na 40 miliardiv [Pre-capitalization of «PrivatBank»: The Cabinet instructed the Finance Ministry to issue government bonds by almost 40 billion]. Available at: <https://economics.unian.ua/stockmarket/1996001-dokapitalizatsiia-privatbanku-kabmin-doruchiv-minfinu-vipustiti-ovdp-mayje-na-40-milyardiv.html>
6. АУБ: Pryvatbank u travni zafiksuvav zbytok 3,4 mlrd hrn [AUB: Privatbank recorded a loss of UAH 3,4 billion in May]. Available at: <http://finbalance.com.ua/news/AUB-Privatbank-u-travni-zafiksuvav-zbitok-338-mlrd-hrn>
7. Minyust: resheniya sudov Ukrainy vpolnyayutsya tolko na 15 protsentov [Ministry of Justice: judgments of courts of Ukraine are executed only by 15 percent]. Available at: <http://replyua.net/news/72124-minyust-resheniya-sudov-ukrainy-vpolnyayutsya-tolko-na-15-procentov.html>
8. Pozner R. A. Ekonomichnyi analiz prava [Economic Analysis of Law], Kharkiv: Akta, 2003, 862 p.

Устименко В. Удосконалення господарського процесу: економіко-правові аспекти

Анотація. У статті з наукових позицій наведено економіко-правову оцінку змін до Господарського процесуального кодексу України із виявленням недоліків та переваг законодавчих новацій. Запропоновано перспективи розвитку вітчизняного господарського процесуального законодавства з урахуванням останніх законодавчих новел. Стверджується про взаємообумовленість рівня розвитку економічної системи держави і судової системи. Зазначається, що нова редакція ГПК України містить окремі положення, які за своїм змістом є досить прогресивними та здатні справити позитивний вплив на здійснення господарського судочинства. Аргументовано, що небезпеку для сталого розвитку економіки держави становлять положення законопроекту, які певною мірою суперечать нормам Конституції України та нівелюють вже апробований протягом десятиліть позитивний досвід провідних зарубіжних країн у сфері побудови системи процесуального законодавства.

Ключові слова: Господарський процесуальний кодекс України, господарське судочинство, економічна система, судова система, досвід зарубіжних країн.

Устименко В. Совершенствование хозяйственного процесса: экономико-правовые аспекты

Аннотация. В статье с научных позиций приведена экономико-правовая оценка изменений в Хозяйственный процессуальный кодекс Украины с выявлением недостатков и преимуществ законодательных новаций. Предложены перспективы развития отечественного хозяйственного процессуального законодательства с учетом последних законодательных новелл. Утверждается о взаимобусловленности уровня развития экономической системы государства и судебной системы. Отмечается, что новая редакция ХПК Украины содержит отдельные положения, которые по своему содержанию являются достаточно прогрессивными и способны оказать положительное

влияние на осуществление хозяйственного судопроизводства. Аргументировано, что опасность для устойчивого развития экономики государства создают положения законопроекта, которые в определенной степени противоречат нормам Конституции Украины и нивелируют уже апробированный в течение десятилетий положительный опыт ведущих зарубежных стран в области построения системы процессуального законодательства.

Ключевые слова: Хозяйственный процессуальный кодекс Украины, хозяйственное судопроизводство, экономическая система, судебная система, опыт зарубежных стран.

Ustymenko V. Improvement of the Economic Process: Economic and Legal Aspects

Annotation. The article presents the economic and legal assessment of the proposed changes to the Economic Procedural Code of Ukraine with a view to identifying the shortcomings and advantages of legislative innovations from the scientific point of view. The prospects of development of domestic economic procedural legislation in the light of the latest legislative short stories are proposed. It is stated that there is interdependence between the level of development of the economic system of the state and the judicial system. It is noted that the new version of the Commercial Procedural Code of Ukraine contains certain provisions which, in their content, are very progressive and can have a positive impact on the implementation of economic legal proceedings. It is argued that the danger to the sustainable development of the state economy is creating the provisions of the bill, which to some extent contradict the norms of the Constitution of Ukraine and is offset by the positive experience of leading foreign countries in the sphere of the construction of a system of procedural legislation that has been tried for decades.

Key words: Economic Procedural Code of Ukraine, economic legal process, economic system, judicial system, experience of foreign countries.